

Bossche Bordelen

1700-1800

Een onderzoek naar bordeelhouders
in de stad 's-Hertogenbosch

Thijs Gielisse

Bachelorwerkstuk opleiding geschiedenis
Faculteit der Letteren
Radboud Universiteit Nijmegen

Dr. Dries Raeymaekers

Inhoud	
Inleiding.....	2
Hoofdstuk 1. Het hoerendom van Den Bosch.....	6
Omvang en verspreiding	6
De vroegmoderne bordeelhouder	9
Hoofdstuk 2. Bordeelhouden “in een land van justitie en goede politie”	12
Geslacht en sociale status als morele categorie.....	12
Woordgebruik en verwijzingen	14
Strafoplegging	16
Nawoord.....	18
Bijlage 1. Bronverwijzing	19
Archiefstukken	19
Secundaire literatuur.....	19
Online bronnen	19
Bijlage 2. Lijst van figuren en afbeeldingen.....	20

Inleiding

Vanuit het zuiden van de huidige stad 's-Hertogenbosch (in het vervolg ook Den Bosch genoemd) slingert de Vughterstraat als een van de langste straten van de binnenstad door het centrum, en mondt uit op het centrale marktplein. De straat is vernoemd naar het aangrenzende dorp Vught, dat zich nog steeds aan de zuidzijde van de stad bevindt. De Vughterstraat staat tegenwoordig bekend om haar speciaalzaken en dure herenhuizen. Ook in de achttiende eeuw was de Vughterstraat een van de duurste straten van de stad. Het was opgedeeld in twee delen; de Vughterstraat en de Vughterdijk, dat zich aan het uiteinde van de straat bevond. Aan het uiteinde van de Vughterdijk bevond zich in 1748 de Bijenkorf. Niet het grote moderne warenhuis waar we deze naam nu mee zouden associëren, maar een kleine stadsherberg. Drankgebruik, festiviteit en ontmoetingen gebeurden in deze periode veelal buitenshuis. Herbergen zoals de Bijenkorf vormden daardoor een wezenlijk onderdeel van het openbare leven. Naast festiviteiten, waren het echter ook plekken die criminaliteit aantrokken. In talloze criminele rechtsdossiers uit die tijd zijn zaken terug te vinden over steekpartijen, familieruzies en woordenwisselingen die zich afspeelden binnen deze publieke ruimtes. Ook de Bijenkorf staat in één van deze dossiers vermeld. Het gaat hierbij echter niet om een steekpartij, vechtpartij of een ruzie. Sterker nog, niet een klant wordt vervolgd, maar de herbergier en zijn gezin zelf staan voor de Bossche schepbank. Uit het vonnis van de heer Zeitingen en zijn gezin blijkt namelijk dat hij zich schuldig zou hebben gemaakt aan het houden van een publiek bordeel. Na een visitatie van de schout en zijn dienaren bleek dat onder hen zich enigen bevonden die zich met openbaar *“hoer-mot-en-ravot huizen”* bezig hielden. Zodanig dat zij wegens vele klachten waren gerapporteerd, *“niet alleen door borger en naburen van diergelijke personen, maar selfs wegens den heere gouverneur deser stadt bijzonderlijk tegens seker huysgesinnen bewonende de huysinge de Swaan in de Stoofstraat, en dat van den Bijenkorf op den Vughterdijk.”*¹

De zaak van de heer Zeitingen is er een van velen die zich in de achttiende eeuw in de stad Den Bosch hebben voltrokken. Bordeelhouden en prostitutie waren praktijken die gezien werden als zeer strafbare misdaden. Personen die zich inlieten met deze misdaden riskeerden verbanningen, boetes en zelfs gevangenisstraffen. Ook de heer Zeitingen en zijn gezin werden niet gespaard door de Bossche schepbank. Want, zo stellen de schepenen, *“het sijn saecken die in een land van goede justitie en politie geensints kunnen worden getollereert maar andere ter exemple en afschrik tot conservering van de goede orde en gemeen rust ten hoogsten strafbaar sijn”*.² Het hele gezin zou datzelfde jaar nog de stad uitgeleid worden door de dienaren van de schout, en voor eeuwig verbannen worden uit de stad en meierij.

Bordeelhouden werd, samen met delicten als prostitutie en infanticide, gezien als een typisch vrouwelijke misdaad. Althans, zo stelt historicus Pieter Spierenburg in zijn werk *“The spectacle of suffering: executions and the evolution of repression: from a preindustrial metropolis to the European experience”* uit 1984.³ Spierenburg was met dit boek een van de eerste auteurs die een blik wierp op vrouwen en criminaliteit in de Republiek in de achttiende eeuw. De focus van het boek ligt vooral op fysiek geweld door vrouwen, maar ook prostitutie en bordeelhouden worden door Spierenburg belicht. Volgens hem bestond er een duidelijk contrast tussen de bestraffing van fysiek geweld en seksuele misdaden zoals prostitutie en bordeelhouden. In een kort hoofdstuk onderzoekt Spierenburg het aandeel van vrouwen in de Amsterdamse criminaliteit van de zeventiende en achttiende eeuw. Hij komt tot de conclusie dat vrouwen in deze periode veel minder (openbaar) vervolgd en bestraft werden dan mannen. Slechts 4 van de 159 openbare vervolgingen die Spierenburg met betrekking tot geweldpleging heeft onderzocht, waren op vrouwen gericht. Ook

¹ Stadsarchief 's-Hertogenbosch (GAHt), rechterlijk archief (RA), inv.nr. 075-12.

² GAHt, RA, inv.nr. 075-12.

³ P. Spierenburg, *The spectacle of suffering: executions and the evolution of repression: from a preindustrial metropolis to the European experience* (Cambridge, 1984), 165-169.

stelt hij dat vrouwen vaker een passievere rol speelden in diefstallen en inbraken dan mannen. En dat vrouwen zich vaker schuldig maakten aan delicten zoals het verbreken van verbanningen en "participatie in diefstal". Prostitutie en hoererij, de "typisch vrouwelijke misdaden", werden volgens het onderzoek van Spierenburg vrijwel nooit openlijk vervolgd en bestraft. Volgens Spierenburg verklaart dit misschien het grote verschil tussen mannen en vrouwen die openlijk het schavot moesten bestijgen. Mannen werden immers niet vervolgd voor prostitutie en volgens Spierenburg waren de bordeelhouders ook voornamelijk vrouwen.

Prostitutie en hoererij werden in de achttiende eeuw beschouwd als ernstige, goddeloze, misdaden die dus ook vanuit de officiële rechtbanken werden bestraft. Het voornaamste werk over prostitutie wat van belang is geweest voor deze studie, is "De burger en de hoer: prostitutie in Amsterdam" van Lotte van de Pol.⁴ In dit boek onderzoekt Van de Pol het Amsterdamse prostitutiewezen in de achttiende eeuw. Ze verklaart hierin dat de hoer werd gezien als "de ander" die zo ver mogelijk van het eerlijke, burgerlijke bestaan gehouden moest worden. Hoererij had niet alleen betrekking tot prostitutie of ontucht, maar werd gebruikt als metafoor voor alles wat beschouwd werd als bedorven, goddeloos en zedeloos. Dit gedachtegoed kwam met name voort uit de zestiende eeuw, toen de ziekte syfilis haar opmars maakte. Prostituees werden gezien als misdadigsters die bestraft dienden te worden. De plekken van verderf waar deze zondaressen hun misdaden pleegden, werden benoemd als "publieke bordelen" of "openbare hoerhuizen". Volgens Van de Pol waren dit voornamelijk kleine etablissementen. Vervolging van prostitutie, bordeelhouden en hoererij hield het prostitutiebedrijf kleinschalig. Bordeelhouders riskeerden invallen van de politie waarbij geleende kleding en andere goederen geconfisqueerd konden worden. Daarnaast liepen hoeren en dienstmeiden het gevaar gevangenisstraffen en verbanningen opgelegd te krijgen, waardoor bordeelhouders eventuele schulden niet terugbetaald konden krijgen. Succesvolle bordeelhouders en hoerwaardinnen spreidden daarom hun risico's door het houden van soms meerdere kleine hoerhuizen. Vanaf de achttiende eeuw ziet Van de Pol enkele veranderingen optreden in de populaire literatuur over prostitutie. Er kwam steeds meer begrip, en zelfs medelijden voor prostituees. Terwijl rechters in de zeventiende eeuw weinig belangstelling toonden voor de redenen waarom individuele vrouwen tot prostitutie waren gekomen, vroegen zij daar in de achttiende eeuw steeds vaker naar tijdens het proces. Er kwam met name steeds meer aandacht voor armoede als aanleiding voor prostitutie. De houding tegenover prostitutie zou echter altijd dubbelzinnig blijven. Ondanks het medelijden en de verontwaardiging, bleef afkeuring de boventoon voeren binnen de criminele procesdossiers.

In het achttiende-eeuwse Engeland zouden medelijden en verontwaardiging voor de levens van prostituees nooit in de populaire literatuur verschijnen. In zijn boek "*Disorderly women in eighteenth-century London: prostitution and control in the metropolis, 1730-1830*" beschrijft Tony Henderson het prostitutiewezen van Londen in de achttiende eeuw.⁵ Volgens hem wordt het hedendaagse populaire beeld van prostitutie in de achttiende eeuw vooral bepaald door de achttiende-eeuwse literatuur die destijds de boventoon voerde. Henderson is van mening dat deze literatuur slechts een perceptie laat zien van prostitutie die gedeeld werd door de voornamelijk mannelijke elite. Zaken als medelijden en verontwaardiging kwamen bij deze auteurs niet aan de orde. In zijn eigen boek probeert hij in de huid te kruipen van de prostituees die afhankelijk waren van het straatleven in Londen. Hij beschrijft op welke manieren zij in de prostitutie waren gevallen en welke keuzes zij hebben moeten maken om simpelweg te overleven. Uit zijn bestudering van de levens van prostituees, construeert Henderson een frisse visie op prostitutie, waarin het vooral draait om de relatie tussen prostitutie en de wet.

---

⁴ L. van de Pol, *De burger en de hoer: prostitutie in Amsterdam* (Amsterdam, 2003).

⁵ T. Henderson, *Disorderly women in eighteenth-century London: prostitution and control in the metropolis, 1730-1830* (New York, 1999).

Menig auteur heeft zich dus al op dit onderwerp gestort, zo ook vanuit Nederlandse bodem. Maar zowel Pieter Spierenburg als Lotte van de Pol schrijven over de Amsterdamse casus. Zelf merkte Van de Pol al op dat over het algemeen, de straffen voor prostitutie in Amsterdam lichter geweest zijn dan elders in de Republiek. En ook de casus van Londen laat een ander beeld zien van prostitutie dan Lotte van de Pol over Amsterdam heeft omschreven. Daarnaast bestaat er een lichte omtrent prostitutie in de rest van de Republiek. Hoe representatief de Amsterdamse casus is voor de rest van de Republiek valt dus nog te bezien. Ik heb er daarom voor gekozen dit onderzoek te baseren op de situatie van 's-Hertogenbosch in de achttiende eeuw. In eerste plaats om de hiervoor genoemde redenen, maar ook omdat de Bossche casus wederom een ander beeld laat zien dan wat vooral Lotte van de Pol over het Amsterdams hoerendom heeft geschreven. Ondanks dat bordeelhouden en prostitutie een groot deel vormen van alle overgebleven rechtsdossiers van de Bossche schepenbank, is er nog niet veel onderzoek gedaan naar wat ik verder, onder invloed van het werk van Lotte van de Pol, "het Bossche hoerendom" zal noemen⁶. In deze scriptie zal er daarom een blik worden geworpen op dit criminele circuit, en in het bijzonder op welke manier de lokale autoriteiten hiermee om gingen. De vraag die hierbij centraal zal staan is: valt er een (moreel) discours aan te wijzen waarmee de Bossche schepenbank bordeelhouders vervolgde in de achttiende eeuw?

De scriptie zal bestaan uit twee aparte hoofdstukken. Bij een onderzoek naar bordeelhouden en de manier waarmee daar werd omgegaan, is het belangrijk om allereerst stil te staan bij de demografische aspecten van deze criminele activiteiten. Voor we ons richten op de inhoud van de criminele procesdossiers, zal er in het eerste hoofdstuk daarom ingegaan worden op de maatschappelijke inkadering van bordelen in het achttiende-eeuwse Den Bosch. Er zal ten eerste gekeken worden naar het aantal bordelen in de stad, om na te gaan hoe groot deze criminele activiteit in de praktijk was. Uit het werk van Lotte van de Pol "De burger en de hoer: prostitutie in Amsterdam"⁷ is gebleken dat in Amsterdam tussen de jaren 1650-1750 een vijfde deel van alle vervolgte criminaliteit bestond uit prostitutiezaken. Dit suggereert dat prostitutie en bordeelhouden een wezenlijk onderdeel waren van het criminele circuit en dat deze activiteiten de plaatselijke ordehandhaving flink bezig hield. Maar hoe zat dit voor kleinere steden zoals het achttiende-eeuwse Den Bosch? Naast het totaal aantal bordelen in de stad, zal er ook nagegaan worden in welk deel van de stad zij zich bevonden. Zien we bijvoorbeeld bepaalde wijken terugkomen in de bronnen die specifiek gevoelig waren voor zaken zoals bordeelhouden, prostitutie en hoererie? Ten tweede zal er dieper worden ingegaan op de verdachten. In dit deel van het hoofdstuk zal getracht worden de bordeelhouder zelf aan het licht te brengen. Zo zal het beroep van bordeelhouders, waarmee zij zichzelf omschreven, en de verschillen tussen mannelijke en vrouwelijke bordeelhouders bestudeerd worden. Om hier een overzichtelijk beeld van te schetsen, is er in dit hoofdstuk vooral gebruik gemaakt van een kwantitatieve aanpak. Op deze manier zal er een context worden geschetst waarmee de Bossche schepenbank te maken had. Iets wat wellicht bepalend was voor het (morele) discours waarmee de schepenen te werk gingen.

In het tweede hoofdstuk zullen de specifieke rechtsdossiers van de Bossche schepenbank aan bod komen, die betrekking hebben tot alle vervolgte bordeelhouders uit de achttiende eeuw. Op basis van deze documenten zal er een discoursanalyse worden losgelaten die zich zal focussen op drie onderdelen. Ten eerste zullen we ons afvragen of geslacht en de sociale status van de verdachten een rol speelden in het proces. Daarnaast zal er gekeken worden naar het woordgebruik en de verwijzingen waar de Bossche schepenbank tijdens het proces gebruik van maakte. Ten slotte zal er een blik worden geworpen op de strafoplegging. Hierbij zal worden nagegaan welke factoren er precies meespeelden in de bepaling van het vonnis.

---

⁶ L. van de Pol, *Het Amsterdams hoerendom: prostitutie in de zeventiende en achttiende eeuw* (Amsterdam, 1996).

⁷ L. van de Pol, *De burger en de hoer: prostitutie in Amsterdam* (Amsterdam, 2003).

Met behulp van deze deelvragen hoop ik in het nawoord een antwoord te kunnen geven op de vraag of er een (moreel) discours valt aan te wijzen waarmee de Bossche schepenbank bordeelhouders vervolgde in de achttiende eeuw.

Hoofdstuk 1. Het hoerendom van Den Bosch

Omvang en verspreiding

Voor de vaststelling van absolute en procentuele aantallen bordelen in het achttiende-eeuwse Den Bosch is in deze studie gebruik gemaakt van alle criminele procesdossiers van de Bossche schepbank uit de periode 1700-1800. Het beeld wat hier uit voort zal komen, heeft dus betrekking tot alle bordelen en hoerhuizen die door justitie officieel zijn benoemd en vervolgd. Criminaliteit bestaat echter gedeeltelijk uit een onderwereld die voor het grootste deel onzichtbaar blijft voor het recht. Conclusies trekken over iets wat niet in rechtsdocumenten voorkomt is problematisch. Daarom is er in deze scriptie voor gekozen om slechts gebruik te maken van gegevens over bordelen die door middel van de Bossche schepbank aan het licht zijn gekomen. Wanneer er in dit onderzoek wordt gesproken over het "totaal" aantal bordelen, zal dat dus betrekking hebben tot het totaal aantal bordelen wat door justitie voor ons zichtbaar is geworden.

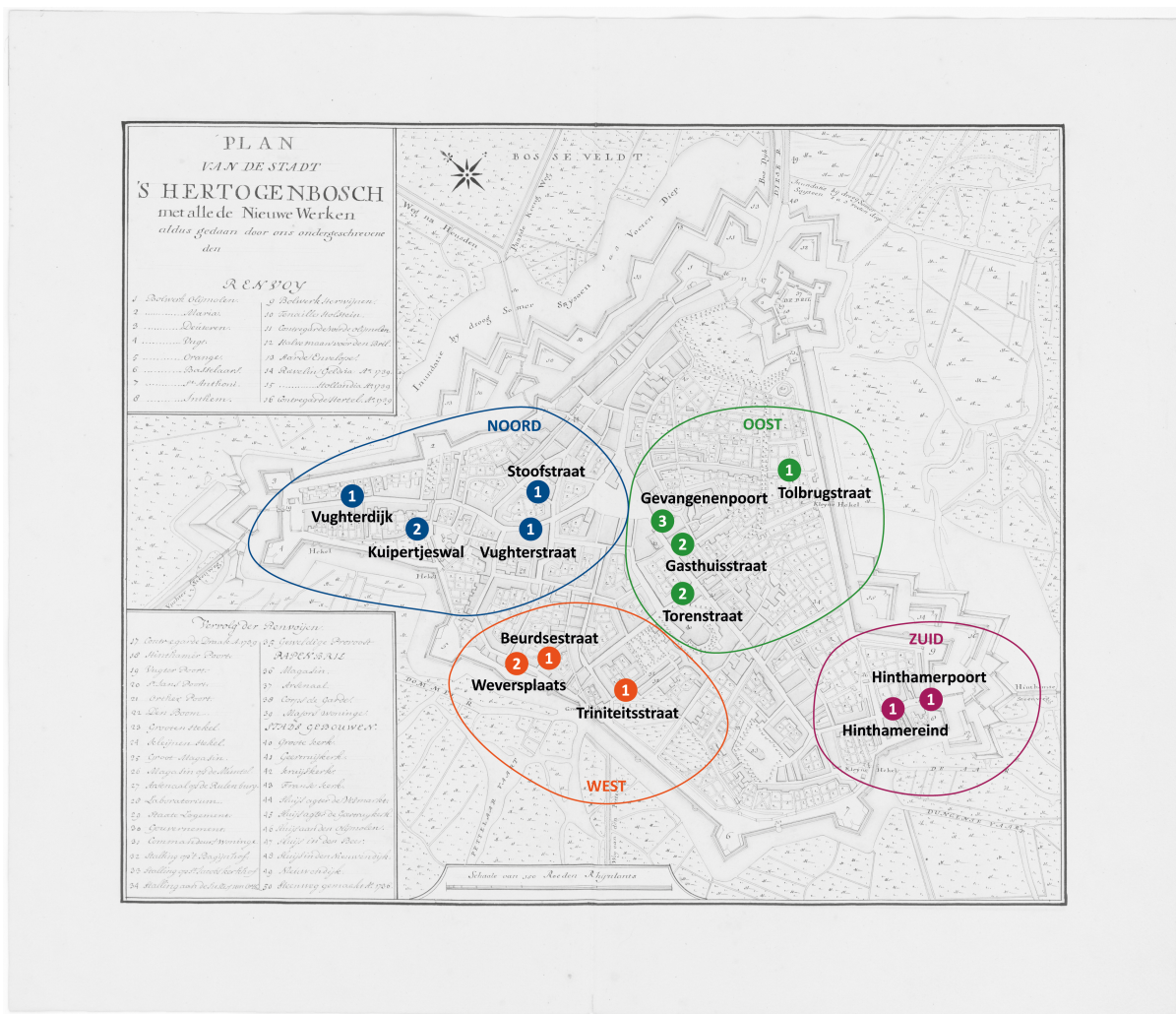
De schepbank van Den Bosch hield zich bezig met rechtsspraak in criminele en civiele zaken. In tegenstelling tot de criminele zaken speelden civiele zaken zich in eerste instantie af tussen Bosschenaren zelf. Het ging hierbij vooral om ruzies om erfenissen, ruzies in de buurt of onenigheid door het niet betalen van aangeleverde goederen. Dit soort zaken werden vaak tot schikkingszaken gemaakt waarbij vervolging verder niet aan de orde kwam. De inhoud van wel vervolgte zaken zijn dan ook duidelijker geformuleerd dan deze schikkingszaken. Prostitutie zaken en bordeelhouders-zaken vallen binnen de criminele zaken. Uit de periode tussen 1629 en 1803 zijn hier 2168 criminele dossiers van bewaard gebleven. Dat betekent dat er ongeveer 12 criminele dossier per jaar zijn overgebleven⁸.

De Bossche schepbank hield zich echter met zowel de stad Den Bosch zelf bezig, als met de omliggende gebieden ofwel de meierij. Als gefocust wordt op de periode 1700-1800 en specifiek gericht wordt op zaken die zich in de stad Den Bosch zelf hebben voltrokken, zijn daar 398 criminele dossiers van bewaard gebleven. 28 van deze dossiers bestaan uit zaken tegen bordeelhouders. Dat betekent dat 7 procent van alle overgebleven rechtsdossiers uit de stad Den Bosch bestond uit bordeelhouders-zaken. Dat lijkt op het eerste gezicht niet veel. Maar als we daar de hoererij-zaken bij optellen komen we uit op een veel substantiëler aantal. Er zijn 60 hoererij-zaken terug te vinden, die vrijwel allemaal in verbinding staan met de bordeelhouders-zaken, wat betekent dat 15 procent van alle overgebleven rechtsdossiers bestaat uit deze misdaad. Bij elkaar neemt het hoerendom van Den Bosch dus 22 procent van alle misdaad in deze periode voor haar rekening. In onze hedendaagse maatschappij zou dit percentage relatief hoog zijn. Voor een vroegmoderne stad als Den Bosch lijkt dit percentage echter redelijk normaal. Prostitutie was een veel voorkomend fenomeen in de vroegmoderne periode. Alleen al de stad Amsterdam telde tussen 1650 en 1800 naar schatting 800 à 1000 prostituees, op een bevolking van ruim 200.000 mensen.⁹

---

⁸ A. Vos, *'s-Hertogenbosch: de geschiedenis van een Brabantse stad 1629-1990* (Zwolle, 1997), 119-120.

⁹ L. van de Pol, *De burger en de hoer: prostitutie in Amsterdam* (Amsterdam, 2003), 21-22.

Figuur 1. Brabants Historisch Informatiecentrum, 343 collectie kaarten en tekeningen van het Rijksarchief in Noord-Brabant, inv.nr. 343-000679.

Uit het dertigtal bordeelhouders-zaken vallen ongeveer 20 bordelen van elkaar te onderscheiden. Sommige adressen zijn vaag omschreven, en sommigen zelfs helemaal niet. De meeste staan echter onder de straatnaam vermeld. In de afbeelding hierboven is te zien hoe de bordelen verspreid lagen over de stad. Hierbij is gebruik gemaakt van een plattegrond van hoe de stad er in 1748 uitzag. De kaart is echter gekanteld, dus om verwarring te voorkomen is hij opgedeeld in vier zones; een noordelijke, westelijke, zuidelijke en oostelijke zone. Wat in eerste instantie opvalt zijn de enkele bordelen die zich in de zuidelijke zone bevinden, in een uithoek van de stad. Dit zijn de bordelen van Maria en Andries van Ham bij de Hinthamerpoort, en van de beruchte Geertrui Stengers, ook wel Schele-Trui genoemd, die haar bordeel hield in het Hinthamereinde. Beide adressen liggen buiten het hedendaagse centrum, maar bevonden zich in de achttiende eeuw nog steeds binnen de stadsmuren. Toch verschilden deze twee bordelen van de centraler gelegen bordelen. Uit alle bordeelhouders-zaken valt op te maken dat de klanten die bordelen bezochten, veelal uit soldaten bestonden. Dat wordt bijvoorbeeld ook duidelijk uit de zaak van Schele-Trui, die een onecht kind zou hebben gehad bij een Zwitserse soldaat.¹⁰ Deze bordelen profiteerden met hun noordelijke ligging daarom van de aanwezigheid van het Hinthamerbolwerk. Deze zeventiende-eeuwse bastion

¹⁰ GAHt, RA, inv.nr. 139-12.

controleerde de noordelijke toegang tot de stad en stelde het scheepvaartverkeer op de rivier de Aa veilig.¹¹

Als we vanaf het Hinthamerbolwerk de stad ingaan komen we via de Hinthamerstraat terecht bij de grootste concentratie van bordelen in de binnenstad, gelegen in de oostelijke zone op de kaart. De Leuvense poort, later Gevangenpoort genoemd, vormde het middelpunt van deze cluster bordelen. Na de uitbreiding van de stad diende de Leuvense poort nog slechts als tussenpoort. Hierop werd besloten om de poort als gevangenis in te richten, waar het zijn nieuwe naam aan te danken had.¹² De Gevangenpoort duikt op in verschillende rechtsdocumenten. Drie van deze vermeldingen hebben specifiek betrekking op bordelen die rond, nabij en zelfs onder de poort zijn achterhaald. De Gevangenpoort wordt naast deze drie zaken, ook in veel andere zaken genoemd. Hierbij ging het veelal om hoererij-zaken waarbij hoeren rondom de Gevangenpoort werden opgehaald of geroepen om in een herberg of particulier huis hun diensten te doen. De gevangenis blijkt hiermee niet alleen een plek te zijn geweest voor het opsluiten van gevangenen, maar ook een plek die juist criminaliteit aantrok. Gevangenis in de Middeleeuwen, maar ook in de vroegmoderne periode, waren veel publiekere plekken dan in onze hedendaagse maatschappij.¹³ Ze stonden vaak in het centrum van de stad waardoor ze een deel uitmaakten van het dagelijks leven. Neem bijvoorbeeld de Boeien in Amsterdam. Deze cellen bevonden zich recht onder het stadhuis, in het hart van de stad. Gevangenen in de vroegmoderne tijd konden, in tegenstelling tot hedendaagse gevangenen, ook nog steeds in contact staan met het dagelijks leven. Arrestanten in bijvoorbeeld de boeien in Amsterdam, maar ook in de Bossche Gevangenpoort, werden soms van buitenaf geholpen. Zaken als eten, drinken, geld en vooral informatie werden door de tralies uitgewisseld.¹⁴ De criminaliteit die aangetrokken werd door de Gevangenpoort, uitte zich ook in de bordelen die zich om en nabij de gevangenis hebben gevestigd. Twee daarvan zaten in de Torenstraat, recht tegenover de Sint-Janskathedraal, en twee hielden zich op in de Gasthuisstraat.

In het westen van de stad gold de Weversplaats als een straat die veel criminaliteit aantrok. Deze straat werd, naast de bordelen in de Vughterdijk en de Stoofstraat, bekend om de prostitutie die zich hier voor deed. Op de kaart valt te zien dat er in de achttiende eeuw twee bordelen gevestigd zaten. Daarnaast werden in de zuidelijke zone bordelen gehouden in de Triniteitstraat en de Beurdsestraat, die aansloot op de Weversplaats.

Naast de Weversplaats werden de Vughterdijk en de Stoofstraat dus ook bekend vanwege de prostitutie. In de Vughterdijk zien we herberg de Bijenkorf, gerund door de heer Zeitinge, wederom terugkomen als een bekend bordeel. Ook het bordeel van zijn echtgenote Sara Elizabeth Lonte in de Stoofstraat valt binnen deze noordelijke zone van de stad. Zij hield zoals gezegd een bordeel in herberg de Swaan. Verder werd in de Vughterstraat een bordeel gehouden door Anna Maria van der Heijden, die haar praktijken uitvoerde in herberg "het Haantje". Wat opvalt aan deze zone van de stad is dat bordelen zich hier vooral ophielden in herbergen. Althans, de bordelen die door politie en justitie zijn achterhaald en vervolgd. Openbare plekken zoals herbergen en tavernes werden veelal bezocht om te ontsnappen aan de kille, krappe woonomgevingen. Maar ze werden ook gebruikt als ontmoetingsplekken. Bijvoorbeeld voor het zoeken naar een baan, het bespreken van zaken, het uitwisselen van informatie en ook voor allerlei vieringen zoals huwelijken of dopingen. De achttiende eeuw kende een groei in populatie en ook de handel nam sterk toe. Herbergen trokken hierdoor

---

¹¹ Bossche-Encyclopedie, <http://www.bossche-encyclopedie.nl/straten/hinthamerbolwerk.htm> (geraadpleegd op 3 Januari 2019).

¹² Bossche-Encyclopedie, <http://www.bossche-encyclopedie.nl/overig/poorten/leuvense%20poort.htm> (geraadpleegd op 3 Januari 2019).

¹³ G. Geltner, *The medieval prison: a social history* (Princeton en Oxford, 2008), 28-32.

¹⁴ L. van de Pol, *Het Amsterdams hoerdom: prostitutie in de zeventiende en achttiende eeuw* (Amsterdam, 1996), 185-187.

steeds meer handelaren en verkopers als klanten. Op deze manier groeiden herbergen uit tot centra van handel, transport en communicatie. Naarmate de achttiende eeuw vorderde namen ze steeds meer de functie van het marktplein over. De herbergier transformeerde van tapper tot lokaal postkantoor.¹⁵ Deze ontwikkelingen, gecombineerd met het vele alcoholgebruik, trok ook prostitutie aan. Het zou een reden kunnen zijn waarom ook in Den Bosch in de achttiende eeuw, herbergen dus vaker gelinkt werden met hoererij, koppelarij en bordeelhouden. De vraag blijft echter waarom juist de herbergen in deze zone van de stad zo vatbaar waren voor prostitutie en bordeelhouden.

De vroegmoderne bordeelhouder

Aan de hand van rechtsdocumenten van de Bossche schepenbank is vastgesteld waar al de achterhaalde bordelen uit de achttiende eeuw zich hebben opgehouden. Nu is het tijd om wat dieper in te gaan op de bordeelhouders zelf. In het bijzonder op hun geslacht en het beroep waarmee zij zichzelf omschreven. We gaan wederom terug naar het jaar 1748. De heer Zeitingen was vervolgd en bestraft wegens het houden van een bordeel in de Vughterdijk. Het vonnis van Zeitingen vermeldt echter nog een achterhaald bordeel. Ook zijn vrouw, Sara Elizabeth Lonte, zou zich schuldig hebben gemaakt aan het houden van een bordeel. Deze zou zich bevinden in herberg de Swaan in de Stooftstraat, nabij het centrale marktplein.¹⁶ De zaken van Zeitingen en zijn vrouw zitten vervat in hetzelfde rechtsdossier en hebben zich tegelijkertijd voltrokken. Vanwege het gevaar van invallen door de schout en zijn dienaren, kozen succesvolle bordeelhouders er vaak voor om hun zaken klein te houden en te spreiden over meerdere etablissementen.¹⁷ Ook Zeitingen en Lonte probeerden op deze manier het risico op vervolging en eventuele financiële schade te beperken. Bijna een derde van het dertigtal bordeelhouders-zaken bestaat uit bordelen die door echtparen werden gehouden. Het houden van een bordeel was dus op het eerste gezicht niet slechts een vrouwenaangelegenheid. Maar als we kijken naar het aandeel van vrouwen in de bordelen en hoerhuizen die door één persoon werden geleid, kunnen we niet anders dan vaststellen, dat bordeelhouders vooral vrouwen waren.

Pieter Spierenburg kwam in zijn boek al tot de conclusie dat bordeelhouders in de achttiende eeuw voornamelijk vrouwen waren.¹⁸ Althans, bordeelhouders in Amsterdam waren voornamelijk vrouwen. De vraag is echter hoe dat zat voor veel kleinere steden als Den Bosch. Uit een kleine studie op het dertigtal bordeelhouders dat in de achttiende eeuw door de Bossche schepenbank werd vervolgd, wordt duidelijk dat 61 procent van hen bestond uit vrouwen. Slechts 39 procent van alle bordeelhouders die in deze periode werden vervolgd vanwege het houden van een bordeel in de binnenstad, was dus man (afgebeeld in figuur 1). Het merendeel hiervan hield zijn bordeel in samenwerking met zijn echtgenote. Er kan dus wel gesteld worden dat bordeelhouden, net als prostitutie en hoererij, een "typisch vrouwelijke misdaad" was.

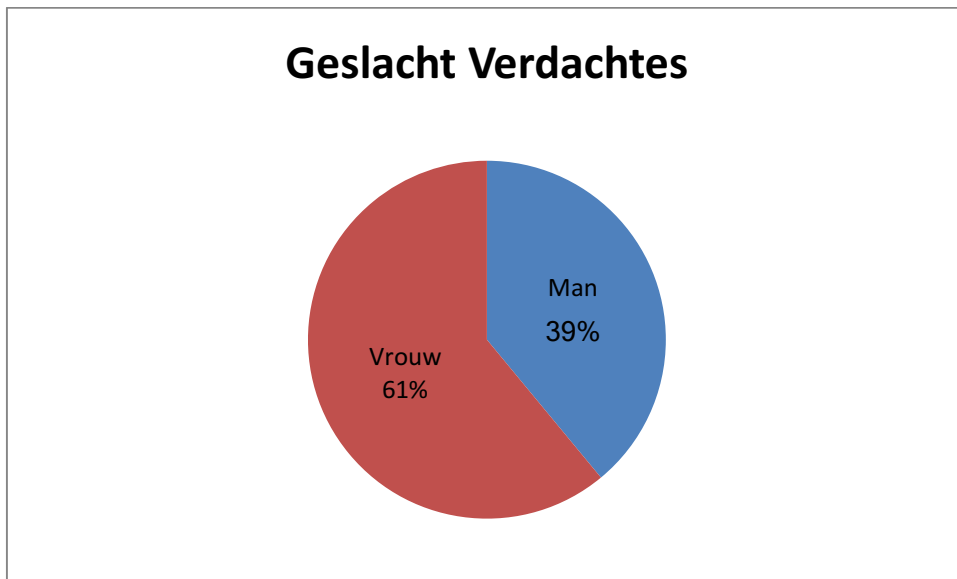
---

¹⁵ J. van Horn Melton, *The rise of the public in Enlightenment Europe* (New York, 2001), 226-235.

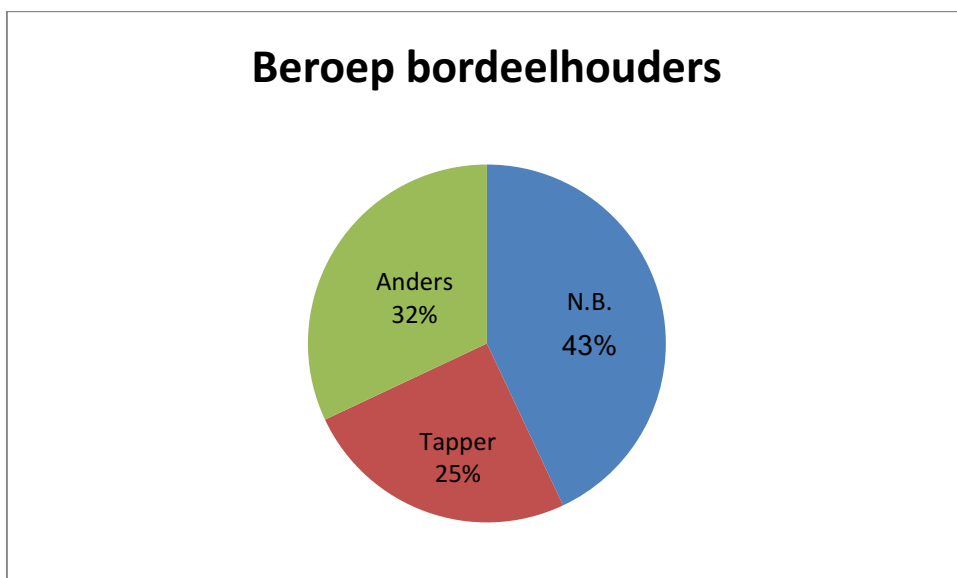
¹⁶ GAHt, RA, inv.nr. 075-12.

¹⁷ L. van de Pol, *De burger en de hoer: prostitutie in Amsterdam* (Amsterdam, 2003), 29-31.

¹⁸ P. Spierenburg, *The spectacle of suffering: executions and the evolution of repression: from a preindustrial metropolis to the European experience* (Cambridge, 1984), 165.

Figuur 2.

Figuur 3.

Alhoewel we veel gegevens hebben over het geslacht van bordeelhouders, zijn de cijfers van de beroepen waarmee zij zichzelf omschreven veel minder duidelijk. Beroepen werden in veel gevallen (in dit geval 43 procent) niet genoteerd in het rechtsdocument, en kwamen verder ook niet ter sprake. De beroepen die wel bekend zijn staan weergegeven in figuur 2. Uit deze cijfers blijkt dat het grootste deel van de bordeelhouders zich omschreef als zijnde een tapper (25 procent). Om precies te zijn waren dit zeven tappers, verspreid over de stad. De negen resterende bordeelhouders waarvan het beroep is genoteerd in het rechtsdossier, oefenden naar eigen zeggen allemaal een ander beroep uit (32 procent). Deze groep bestond uit een koopvrouw in bliksteen, een barbier, een kousenbreister, een uitdrager, een bierverkoper, een kleerkoper, een mutsenmaker, een schoenmaker en een herbergierster. Opvallend aan dit rijtje is de herbergierster Anna Margriet Borghard, die een bordeel hield in haar herberg in de Torenstraat. Zij is de enige persoon waarvan specifiek werd genoteerd dat zij herbergierster van beroep was. De heer Zeitinger en zijn vrouw werden bijvoorbeeld niet genoteerd als herbergiers, terwijl we weten dat ook zij een bordeel hebben gehouden in hun eigen herberg.

De bordeelhouders die als tapper omschreven zijn, staan in tegenstelling tot de herbergiers, wel allemaal met hun specifieke beroep genoteerd. Men zou kunnen beargumenteren dat tappers en herbergiers in wezen hetzelfde beroep uitoefenden, namelijk het aanbieden en tappen van drank. In de huishuurregisters uit de jaren '40 en '70 van de achttiende eeuw valt echter een duidelijk verschil tussen deze twee beroepen aan te wijzen.¹⁹ Uit deze "tauxen op de huishuur" valt op te halen dat de groep tappers bestond uit personen die naast hun eigenlijke beroep, ook een "soopje" of drankje aanboden. In tegenstelling tot gevestigde herbergiers, zouden we dit dus amateurtappers kunnen noemen. Het grote aandeel van amateurtappers binnen de bordeelhouderschap valt ook aan de hand van de huurregisters te verklaren. Uit de registers van het jaar 1746 blijkt dat tappers niet alleen de meeste bordelen in handen hadden, maar ook het grootste deel vormden van de Bossche "horeca". In dit geval worden met horeca de plaatsen bedoeld waar men tegen betaling terecht kon voor getapte en geschonken alcoholische dranken. Met een aantal van 55 personen, stegen de tappers ver uit boven de 13 herbergen die in de stad gevestigd zaten. De amateurtappers boden hun soopjes in eigen huis aan. Ook de prostitutie gebeurde, in tegenstelling tot de prostitutie in herbergen, in een private setting.

Conclusie

Aan de hand van een kaart van Den Bosch is zichtbaar geworden hoe bordelen in de achttiende eeuw door de stad verspreid lagen. Vooral de Gevangenpoort bleek hierbij een magnetische werking te hebben op criminaliteit en bordelen. Maar ook in het westelijke zone van de stad zagen we vooral de herbergen naar voren komen als dekmantel voor bordelen.

Bossche bordeelhouders in de achttiende eeuw verdienden naast het houden van een hoerhuis dus voornamelijk de kost met het tappen van een soopje. Aangenomen wordt dat prostituees hun diensten vooral deden in herbergen. Het geval van Den Bosch laat echter een heel ander beeld zien. Er waren in de achttiende eeuw wel bekende bordelen die zich vestigden in herbergen zoals de Bijenkorf in de Vughterdijk en de Swaan in de Stoofstraat. Maar de meeste bordelen werden in deze periode toch gehouden in private omgevingen, vaak in de woning van amateurtappers zelf. Omdat hoerij en bordeelhouden zich vooral in een private setting afspeelden, zouden het moeilijk te onderzoeken fenomenen kunnen zijn. Niet alleen voor ons, maar ook voor de eigentijdse schepenbank van Den Bosch. De vraag die nu opspeelt is dus op welke manier de schepenbank hiermee omging. Zien we bijvoorbeeld een andere benadering bij de vervolging van bordeelhouders in herbergen en bordeelhouders in private omgevingen? Wordt er rekening gehouden met het geslacht en de sociale status van de verdachte? En welke straffen werden er dan zoal opgelegd? Dit zijn vragen waar in het tweede en volgende hoofdstuk dieper op ingegaan zal worden.

---

¹⁹ GAHt, Oud Stadsarchief (OSA), inv.nr. 2793 en 2795.

Hoofdstuk 2. Bordeelhouden “in een land van justitie en goede politie”

Geslacht en sociale status als morele categorie

In het vorige hoofdstuk hebben we vast kunnen stellen dat bordeelhouden meer een vrouwenmisdad was dan een mannenmisdad. 61 procent van alle bordeelhouders-zaken bestond uit vrouwelijke verdachten. Ook hoererij was hier geen uitzondering op. Geen enkele hoererij-zaak in Den Bosch uit de achttiende eeuw had betrekking tot een mannelijke verdachte. Mannen waren natuurlijk niet heilig in deze periode. Maar in plaats van “hoererij”, werden hun delicten bestempeld als “ontucht” en “overspel”. En zelfs in rechtszaken met betrekking tot overspel en ontucht, bestond een groot deel uit van de verdachten uit vrouwen.²⁰ Ondanks dat mannen een overwicht hadden binnen de totale criminaliteit, zien we dus dat vrouwen in het achttiende-eeuwse Den Bosch het grootste aandeel in seksuele delicten vormden.²¹ Dit moet de lokale autoriteiten ook opgevallen zijn. De vraag is echter of politie en justitie deze kennis ook meenamen in hun werkwijze. Als we kijken naar de getuigenverklaringen en verhooringen van vrouwelijke en mannelijke verdachten, springt er eigenlijk niets werkwaardigs in het oog. Er lijken geen aparte straffen te zijn geweest voor mannen of voor vrouwen. Vrouwen werden bijvoorbeeld ook niet anders aangesproken dan mannen. Tenminste, niet in de documenten. Wel konden vrouwen een strafverlichting krijgen als zij konden aantonen zwanger te zijn. Zwangere vrouwen bleef over het algemeen lichamelijke straffen zoals geseling bespaard. Spierenburg vertelt hier ook over in zijn boek.²² Alleen hekserij rechtszaken zouden volgens hem een uitzondering zijn geweest. “There could be no mercy for a child conceived of the devil”. Dit zorgde er tevens voor dat veel vrouwen deden alsof ze zwanger waren. Ze pretendeerden zwanger te zijn om op die manier een lichtere straf te krijgen, of om in ieder geval de straf uit te stellen. Maar dit betekende niet dat zwangere vrouwen uiteindelijk helemaal geen straf zouden krijgen. Uit de Amsterdamse rechtszaken uit de zeventiende en achttiende eeuw blijkt volgens Spierenburg dat dit soort fraude uiteindelijk tegen zou worden gegaan door het alsnog opleggen van lijfstraffen. De documenten die Spierenburg heeft onderzocht laten zien dat de straf net zolang werd uitgesteld tot de vrouw bevallen was, en klaar was om haar straf te ontvangen.

Ook Spierenburg komt uiteindelijk tot de conclusie dat er geen aparte straffen waren voor de verschillende seksen. Mannen en vrouwen werden op papier op dezelfde wijze benaderd en behandeld. Toch zijn er volgens hem wel bepaalde trends aan te wijzen in de strafoplegging van de zeventiende en achttiende eeuw. Er werden bijvoorbeeld geen vrouwen onthoofd en geen van hen had een duim af moeten laten snijden. Mannen werden bij de meeste delicten, over het algemeen zwaarder gestraft dan vrouwen. Dit klinkt erg vaag, maar volgens het onderzoek van Spierenburg verschilde deze ongelijkheid per specifiek delict. Zo werden mannen bijvoorbeeld veel zwaarder gestraft voor diefstal. Vrouwen werden op hun beurt zwaarder gestraft voor zaken als oplichting.

In de bordeelhouders-rechtszaken uit dit onderzoek vallen ook bepaalde trends aan te wijzen. Al eerder werd opgemerkt dat mannen nooit vervolgd werden voor hoererij, maar dat hun delicten als ontucht en overspel werden bestempeld. Ook in ontucht en overspel-rechtszaken vormden vrouwen het merendeel van de verdachten. Het lijkt alsof vrouwen hierdoor ook zwaarder gestraft werden voor seksuele delicten. Er was immers een categorie minder waarvoor mannen vervolgd konden

---

²⁰ Gemeentelijk stadsarchief ‘s-Hertogenbosch, Rechterlijk archief, voor specifiek de binnenstad van Den Bosch, dus niet de meierij eromheen, zijn er 14 mannelijke verdachten voor ontucht aan te wijzen en 15 vrouwelijke verdachten. Voor overspel zijn dit 3 mannen en slechts één vrouw.

²¹ P. Spierenburg, *The spectacle of suffering: executions and the evolution of repression: from a preindustrial metropolis to the European experience* (Cambridge, 1984), 166.

²² P. Spierenburg, *The spectacle of suffering: executions and the evolution of repression: from a preindustrial metropolis to the European experience* (Cambridge, 1984), 168.

worden. Echter, de straffen voor ontucht en overspel, waar mannen dus wel voor vervolgd werden, blijken vaak veel zwaarder te zijn geweest dan straffen voor hoererij en bordeelhouden. Zo is er een overspel-zaak uit Amsterdam bekend waarbij de dader bij haar eerste overtreding gelijk een verbanning van 50 jaar opgelegd kreeg.²³ Dat terwijl de hoogste verbanning voor bordeelhouden door de Bossche schepenbank 15 jaar betrof.²⁴ Deze straf heeft overigens betrekking tot een eerste overtreding. Recidivisten werden door de schepenbank nog veel harder aangepakt. Daar wordt in het vervolg van het tweede hoofdstuk nog nader op ingegaan. Op deze manier is het dus moeilijk te bepalen of vrouwen harder werden aangepakt dan mannen. Er wogen immers veel factoren mee in de strafoplegging. Maar als we wederom kijken naar het vonnis van de heer Zeitingen en zijn gezin valt er iets op. De heer Zeitingen en zijn dochters werden voor eeuwig uit de stad verbannen. Echter, over zijn vrouw Elizabeth Lonte werd het volgende bepaald: *“dat sij met de huijck op haar hoofd op een kar gezet sijnde, door de dienaars van justitie uyt deze stad sal worden geleijd”*.²⁵ Ze werd dus niet alleen verbannen, maar ook vernederd door het huik wat op haar hoofd werd geplaatst. Als we ons alleen zouden richten op deze specifieke rechtszaak, zien we dus wel een verschil in de behandeling van mannen en vrouwen bij de strafoplegging voor seksuele delicten. Van de dertig rechtszaken tegen bordeelhouders is dit echter de enige waarbij dit verschil expliciet naar voren komt. De Bossche schepenbank leek vrij consequent in haar strafoplegging.

Geslacht leek dus niet echt een grote rol te spelen in de strafoplegging of in de behandeling van de verdachten. De sociale status van de verdachte daarentegen, bleek dat in meer dan één zaak wel te doen. In 1785 stond Lucia Hogendorp voor het gerecht wegens bordeelhouden in de Kuipertjeswal. Ondanks haar ontuchtig leven, kwam zij uit een vooraanstaande familie. G. Hogendorp, een broer van Lucia en tevens predikant in de hervormde gemeente van Zierikzee, schreef een *requeste* waarin hij vroeg om Lucia uit de Gevangenpoort weg te halen en opnieuw onder de hoede te brengen van de familie. Hij verklaart dat: *“des suppliant suster, Lucia Hogendorp, woonagtig te 's-Hertogenbosch ... tot overgroote smerte en droeftheid van den suppliant en sijne familie een seer slegt en onbetaamelijk leeven hadde geleid, en niet tegenstaande alle vermaaning en andere devoiren ter haaren verbeeteringe van wegens dens suppliant en sijne familie, van tijd tot tijd aan haar gedaan, egter daarin was blijven continueren, ja zelfs aan haare kinderen eens zodanige opvoeding hadde gegeven, waar van niet dan schandelijke gevolgen, tot derselven verderf, te verwagten waren”*.²⁶ Hij verzocht de schepenbank om Lucia uit de Gevangenpoort weg te halen tegen betaling van schikkingen die zouden worden voldaan door de familie. Zij zouden haar een betere opvoeding geven en hier ook garant voor staan. Volgens de schepenbank had Lucia echter ook haar dochter aangezet tot hoererij, iets wat in de achttiende eeuw zwaarder werd bestraft dan hoererij zelf.²⁷ De strafprocedure zou daarom alsnog voortgezet worden. Deze *requeste* laat echter wel zien dat sociale status gezien werd als bepalende factor binnen de strafoplegging van de Bossche schepenbank.

In 1742 speelde zich eenzelfde scenario af. Anna Maria van der Heijden had zich schuldig gemaakt wegens bordeelhouden, ontucht en koppelarij in herberg “het Haantje” in de Vughterstraat. Deze zaak laat echter een omgekeerd beeld zien van hoe sociale status een rol kon spelen in de strafoplegging van de Bossche schepenbank. Dit keer was het een nicht van de verdachte, Catharina van Wiermond, die een brief schreef aan de Bossche schepenbank. Hierin verklaarde zij het volgende: *“ dat aen haer suppiante als sijnde van seer oude en sonder eijgenroem gesezt, niet alleen van een fatsoenlijk, maar ook deftige familie, waer op tot nu toe niets te seggen is gevallen binnen*

---

²³ L. van de Pol, *Het Amsterdams hoerdom: prostitutie in de zeventiende en achttiende eeuw* (Amsterdam, 1996), 215-217.

²⁴ GAHt, RA, inv.nr. 106-24.

²⁵ GAHt, RA, inv.nr. 075-12.

²⁶ GAHt, RA, inv.nr. 114-11.

²⁷ L. van de Pol, *Het Amsterdams hoerdom: prostitutie in de zeventiende en achttiende eeuw* (Amsterdam, 1996), 209-215.

deese stadt afkomstig, des te smertelijker is voorgekomen dat Anna Maria van der Heijden ... sig in hoererie soude te buij gegaen, en selfs (soo geseget word) bordeel off hoerhuijs gehouden hebben".²⁸ Om schande voor de "fatoenlijke" en "deftige" familie te voorkomen, bevestigt Catharina dus dat haar nicht zich schuldig zou hebben gemaakt aan deze misdaden. Er werd verzocht om haar voor zes jaar buiten de stad te plaatsen zodat ze haar ontuchtig leven niet zou continueren, en zodat ze de reputatie van de familie niet nog meer schade toe zou kunnen brengen. Het vonnis van Anna Maria van der Heijden ontbreekt, maar de rol die sociale status speelde binnen de strafoplegging komt in deze zaak wederom naar voren.

Over het algemeen bleek de Bossche schepenbank een vrij consequente en eerlijke vervolger te zijn geweest. Mannen en vrouwen kregen, op één geval na, dezelfde straffen opgelegd voor het houden van een bordeel. Vrouwen werden op een andere manier behandeld wanneer zij zwanger waren. Maar uiteindelijk zouden ook zij eenzelfde straf krijgen als mannelijke overtreeders. Alhoewel er een categorie meer was waarvoor vrouwen vervolgd konden worden, namelijk hoererie, lijken de straffen voor gepleegde delicten even zwaar te zijn geweest. Sociale status speelde in een aantal rechtszaken wel een rol. Hoewel er in de zaak van Lucia Hogendorp niets veranderd werd aan de straf, en we bij de zaak van Anna Maria van der Heijden niet weten welke straf ze heeft gehad, wijzen de bronnen wel op een bepaald gedachtegoed rondom sociale status. In het eerste hoofdstuk hebben we kunnen zien dat de Bossche schepenbank vooral te maken had met lieden uit de lagere klassen van de samenleving. Het merendeel van de bordeelhouders bestond uit amateurtappers. Echter, de status van een familie kon blijkbaar gebruikt worden als bemiddelaar tussen de verdachte en de schepenen. Ondanks het feit dat daar in onze bronnen niets mee gedaan werd, laat het wel zien hoe de sociale status van een verdachte een rol kon spelen in zijn of haar proces.

Woordgebruik en verwijzingen

Een andere trend die verborgen zit in de bordeelhouders-rechtszaken, heeft betrekking tot het woordgebruik en de verwijzingen waarvan gebruikt werd gemaakt door de Bossche schepenbank. Binnen het woordgebruik van de schepenen vallen talloze christelijke, morele connotaties aan te wijzen. Deze christelijke moraal waarmee de schepenen de verdachten benaderden, komt het duidelijkst naar voren in de woorden "ontuchtigheid" en "goddeloosheid". Alhoewel we "ontucht" met veel zaken kunnen associëren, kan het altijd uitgelegd worden als "verboden seksuele handelingen". In de achttiende eeuw was dat niet anders. Een associatie die we vandaag de dag misschien minder snel maken is "seks die tegen de heersende moraal ingaat". Moraal, en wel de christelijke moraal, was in de achttiende eeuw van wezenlijk belang. Wie er een ontuchtig leven op na hield, zou uiteindelijk moeten branden in de hel. De schepenbank kwam tijdens vervolgingen niet alleen te spreken over de "ontuchtigheden" die de daders gepleegd hadden, maar betrokken deze ontucht op het gehele leven van de verdachten. Dit zien we het duidelijkst terugkomen in de verhooringen en het vonnis van de verdachten. Zo werd in 1781 aan Francon de Bree gevraagd, die eerder in Rotterdam al voor hoererie was vervolgd en bestraft, of zij bij terugkomst in Den Bosch niet was teruggevallen in een "ontuchtig leven".²⁹ En tijdens in het vonnis van Johanna Libert, vervolgd wegens bordeelhouden in de Triniteitstraat in 1747, merkte de schepenbank op: "*Dat geseijde Johanna Libert seker vrouwspersoon van ontuchtig leven en althans op deser stads gevangenpoort gegijsselde ten haere huijse hebbende gelogeert en verscheijde manspersonen bij deselve in een apart vertreck toegelaten om onkuijsheijt te plegen*".³⁰ In de rechtszaken van Lucia Hogendorp en Anna Maria van der Heijden zagen we dit woordgebruik ook al terugkomen. In deze gevallen kwamen de woorden echter van de familie van de verdachten zelf. Ontucht was niet slechts een omschrijving van een bepaalde misdaad. Het woord zat vervat in een christelijke moraal die in de

---

²⁸ GAHt, RA, inv.nr. 132-21.

²⁹ GAHt, RA, inv.nr. 091-14.

³⁰ GAHt, RA, inv.nr. 173-10.

achttiende eeuw nog steeds de boventoon voerde in de Republiek. Ontucht was daarom niet slechts een verboden seksuele handeling, maar betrof seks die tegen de heersende moraal in ging.

Eerder werd al opgemerkt dat het aanzetten tot hoerij in deze periode zwaarder bestraft werd dan hoerij en bordeelhouden zelf. Niet alleen uit de strafoplegging, maar ook uit het woordgebruik van de Bossche schepenbank blijkt dat dit vergrijp als een zeer ernstige misdaad werd gezien. Het woord "goddeloosheid" speelt hierbij een grote rol. In 1743 werd Alegonda Tol, naast het houden van een bordeel in de Torenstraat, vervolgd voor hoerij, koppelarij en het aanzetten van haar dochter tot hoerij.³¹ In de nacht van 22 op 23 Juli van dat jaar, hebben de schout en zijn dienaren een "huysvisitatie" bij Alegonda thuis gedaan. Ze is meegenomen naar de Gevangenpoort en is daar ondervraagd. In het verhoor gaan de dienaren van justitie uitgebreid in op haar dochter. Ze stellen vragen over haar leeftijd, waar ze al die tijd heeft gewoond, waarmee ze tegenwoordig de kost verdient en uiteindelijk of "sij sedert vele jaere een ganser ontuchtig leven heeft geleijd".³² Alegonda ontkent en beweert dat haar dochter zich altijd eerlijk heeft gedragen en nooit "de hoer heeft gespeeld". De dienaren moesten er niets van weten. Later in het verhoor vroegen ze of haar dochter in de stad bekend stond om haar hoerij. Dit keer bekende Alegonda daar wel van gehoord te hebben. Ze bleef echter volhouden haar dochter nergens toe aangezet te hebben. De dienaren laten haar uiteindelijk beloven om van haar "godloos" leven af te zien en haar dochter naar Holland of elders "in goede huur te bestellen". De rechtszaak kwam verder niet tot een strafoplegging, maar de dochter van Alegonda zou naar Holland gestuurd worden om daar uit de greep van haar goddeloze moeder te blijven.

De zaak van Aaltje van den Bogaard en haar man Otto van Gestel kwam wel tot een strafoplegging. In 1764 werd het koppel gearresteerd wegens bordeelhouden onder de Gevangenpoort. Uit het vonnis van beide verdachten blijkt dat Aaltje een vrouw zou hebben aangezet tot hoerij. De naam van de vrouw werd verder buiten beschouwing gelaten. Wel is er een attestatie van haar broer, Dominicus Brenta overgebleven. In zijn getuigenverklaring claimt hij dat de vrouw van Otto van Gestel zijn zuster trachtte te deboucheren (tot hoerij brengen) en bij een heer wilde brengen om als hoer gebruikt te worden. "*Dat vrouw van Gestel haer daer over had aengesproken .... Met belofte van aen haer een goede vereering te zullen geven*".³³ In tegenstelling tot haar man Otto, die alles heeft ontkent, bekende Aaltje al haar misdaden voor de Bossche schepenbank. Het vonnis vertelt ons dat Aaltje gevangenen in haar bordeel-en-hoerhuis zou hebben gehouden op 20 Oktober 1764. Ze heeft vervolgens alle middelen in het werk gesteld om iemand tot ontucht en hoerij te brengen. Wat echter opmerkelijk is aan het woordgebruik van de schepenbank is de volgende uitspraak: "*Dit is strijdig tegen goddelijke en menselijke wetten volgens een land van justitie en goede politie*". In geen enkele andere bordeelhouders-of hoerijzaak kwam de schepenbank te spreken over "goddeloosheid" of in ieder geval "goddelijke wetten".

De zaken van Alegonda en Aaltje zijn hiermee goede voorbeelden van de manier waarop de ernst van de zaak in het woordgebruik van de schepenbank terugkwam. Bordeelhouden in combinatie met het actief aanzetten tot hoerij werd als een dusdanig grote misdaad gezien, dat de christelijke moraal bewust of onbewust werd ingezet tijdens de vervolging. Ontucht was een breed en regelmatig gebruikte term die vooral bestemd was als omschrijving voor de misdaad ontucht. Uit een aantal bordeelhouders-zaken zien het begrip echter ook terugkomen als morele verwijzing naar iets verderfelijks. En zeker woorden als goddeloosheid, doordrenkt met de christelijke moraal, werden door de schepenen gebruikt in gevallen van ernstige seksuele misdaden.

---

³¹ GAHt, RA, inv.nr. 085-06.

³² GAHt, RA, inv.nr. 085-06.

³³ GAHt, RA, inv.nr. 106-24.

Strafoplegging

Straffen tussen mannen en vrouwen waren over het algemeen even zwaar, en bepaalde delicten werden zwaarder gewogen dan anderen. We hebben gezien hoe Sara Elizabeth Lonte het huik op haar hoofd kreeg gezet en hoe andere bordeelhouders voor een aantal jaren uit de stad werden verbannen. Maar welke straffen werden er nog meer gegeven door de Bossche schepenbank? In het achttiende-eeuwse Amsterdam waren verbanningen de meest gebruikte straf voor prostituees en bordeelhouders. Gevolgd door boetes en gevangenisstraffen in het Spinhuis, de meest gevreesde straf. Lotte van de Pol merkt hierover op dat het Spinhuis in Amsterdam een instituut was van groot symbolisch belang voor alle vrouwen. "Spinhuishoer" was een veel erger scheldwoord dan "hoer" en vrouwen die bestempeld werden met deze scheldwoorden hadden weinig kans nog weder te keren naar de eerlijke wereld.³⁴ De straffen die in Den Bosch gegeven werden voor hoererij en bordeelhouden kwamen voor het grootste deel overeen met de straffen die in Amsterdam gegeven werden. Verbanningen waren hierbij veruit de meest voorkomende straf. Er zijn echter ook veel verschillen te bemerken tussen de strafoplegging in Amsterdam en in Den Bosch. Kregen prostituees en bordeelhouders in Amsterdam eerst een officiële waarschuwing, zo werden zij in Den Bosch meteen bestraft. Ook de openbaarheid van de straffen verschilden sterk van elkaar. In Amsterdam werden geselingen vaak openbaar uitgevoerd, terwijl ze in Den Bosch veelal tijdens de hechtenis in de Gevangenpoort werden gegeven. In 1726 zien we een dergelijk geval terugkomen in de zaak van Margriet Jansen. Ze was schuldig bevonden wegens heling en bordeelhouden in de Weversplaats. In haar vonnis staat vermeld dat ze hierom geselsd zou worden in de Gevangenpoort.³⁵ Bij het vonnis zit echter nog een document toegevoegd, wat de zaak van Margriet nog specialer maakt. Een brief vanuit Nijmegen wees namelijk uit dat Margriet een recidivist was. Ze had zich in Nijmegen schuldig gemaakt aan dezelfde misdaden en was voor haar leven uit de stad verbannen. Bij aankomst in Den Bosch heeft ze haar misdadige leven voortgezet en is dus opnieuw gepakt door de politie. Recidivisten werden, zowel in Amsterdam als in Den Bosch, zwaarder aangepakt dan eerste overtreders. Margriet Jansen werd niet alleen geselsd in de Gevangenpoort, maar ook voor haar leven gebannen uit de stad en Meierij van Den Bosch.

Dit verschil in bestraffing tussen eerste overtreders en recidivisten komt in meer van de in het onderzoek behandelde bordeelhouders-zaken naar voren. We richten ons op de eerder vernoemde Geertrui Stengers (Schele Trui), die in 1793 haar bordeel hield in het Hinthamereind. Ze werd vervolgd voor bordeelhouden, maar de schepenbank gaf ook aan dat ze *"eerder gebannen is en daarna is weder gekomen en is doorgestaan met het houden van een hoerhuis"*.³⁶ 5 jaar eerder, in 1788, was Schele Trui al voor eeuwig verbannen wegens plunderingen die ze het jaar daarvoor gepleegd had. Haar praktijken in het bordeel waren zo publiek, dat er vele klachten waren binnen gekomen van haar burens. Op die manier is ze achterhaald en naar de Gevangenpoort gebracht. In haar verhoor vroegen de dienaren of ze niet de stad was uitgeleid om nooit meer terug te komen. Schele Trui antwoordde in haar verdediging dat ze destijds dacht dat het om een verbanning van drie jaar ging. Ze was drie en een half jaar uit de stad en meierij gebleven tot ze terug kwam, waardoor ze van mening was niets overtreden te hebben. Een misverstand of niet, ze bekende haar banissement te hebben overtreden. Voor het bordeelhouden en het overtreden van haar eerdere verbanning, werd Schele Trui wederom voor eeuwig verbannen.

Ondanks dat Schele Trui niet zwaarder bestraft werd dan voorheen, was een eeuwige verbanning voor bordeelhouden een enorm hoge straf. De hoogste straf die een eerste overtreder kreeg voor het houden van een bordeel bedroeg 15 jaar. Recidivisten werden veel zwaarder bestraft voor bordeelhouden dan eerste overtreders. Daarbij maakte het kennelijk niet veel uit wat voor soort

---

³⁴ L. van de Pol, *De burger en de hoer: prostitutie in Amsterdam* (Amsterdam, 2003), 95-96.

³⁵ GAHt, RA, inv.nr. 081-06.

³⁶ GAHt, RA, inv.nr. 139-12.

misdad diegene voorheen had gepleegd. In het geval van Schele Trui was dit totaal iets anders dan een seksueel misdrijf. Maar in 1694 zien we bijvoorbeeld een zaak terugkomen waarin de verdachte hetzelfde misdrijf voor de tweede keer pleegde. Dit betrof Thomas Coudel, vervolgd wegens bordeelhouden, en eerder voor ditzelfde delict bestraft in *Goroom* (Gorinchem). Omdat Thomas een recidivist was, werd hij niet slechts voor 19 jaar verbannen, maar kreeg hij daar een boete van 100 gulden bovenop en werd hij in de Gevangenpoort gezeseld.³⁷

Een ander verschil met de strafoplegging in Amsterdam is de vernedering die verdachten in Den Bosch in sommige gevallen werd opgelegd. In Amsterdam werden verdachten eigenlijk nooit op vernederende wijze tentoongesteld. De Bossche schepenbank heeft daarentegen in de achttiende eeuw twee van de achtentwintig bordeelhouders op vernederende wijze de stad uitgeleid. Eén hiervan is al meerdere malen in dit onderzoek ter sprake gekomen. Sara Elizabeth Lonte, bordeelhoudster in herberg de Swaan, werd namelijk de stad uitgeleid met het huik op haar hoofd. Maar ook bordeelhoudster Maria Mertens, achterhaald rondom de Gevangenpoort, werd op deze manier vernederend bestraft. Bovenop haar verbanning van 12 jaar kreeg zij in 1707 het huik op het hoofd geplaatst en werd zo door de schout en zijn dienaren de stad en meierij uitgeleid.³⁸ Vernederende straffen als deze waren in Den Bosch het meest gevreesd. De Gevangenpoort werd in het geval van prostituees en bordeelhouders vooral gebruikt als plek van hechtenis en geseling. Gevangenisstraffen voor seksuele delicten zoals in het Spinhuis in Amsterdam kwamen in Den Bosch niet voor.

Conclusie

In de strafoplegging door de Bossche schepenbank valt dus vooral het verschil op tussen de bestraffing van eerste overtreeders en recidivisten. Eerdere overtredingen waren mede bepalend voor de hoogte van de straf. Hoewel men tegenwoordig niet vervolgd kan worden voor dezelfde misdaad, woog dit in de achttiende eeuw dus juist extra zwaar. Verder hebben we gezien dat seksuele misdaden in Den Bosch met enige regelmaat bestraft werden met vernedering. Een trend die laat doorschemeren hoe er door de schepenen gedacht werd over hoererij en bordeelhouden. Blijkbaar waren seksuele misdrijven in Den Bosch dusdanig ernstig, dat ze betaald moesten worden in de vorm van straffen én vernedering. Dat terwijl in een stad als Amsterdam, de vervolging veel minder scherp was.

---

³⁷ GAHt, RA, inv.nr. 159-11.

³⁸ GAHt, RA, inv.nr. 117-04.

Nawoord

Met dit onderzoek hoop ik een bijdrage te hebben geleverd aan het onderzoek naar prostitutie in de achttiende eeuw. Het prostitutiewezen betrof niet alleen steden als Amsterdam, maar zo is duidelijk geworden dat ook in steden als 's-Hertogenbosch hoererij en bordeelhouden aan de orde van de dag waren. In het achttiende-eeuwse Den Bosch vormde deze seksuele misdaden een wezenlijk onderdeel van de algehele criminaliteit. Bordelen zaten door de hele binnenstad verspreid, met concentraties rondom de Gevangenpoort en in herbergen in het zuiden van de stad. De procesdossiers van de Bossche schepenbank zitten vervat met levendige beschrijvingen van seksuele misdaden en confrontaties tussen bordeelhouders, prostituees en justitie.

In deze scriptie werd het (morele) discours onder de loep genomen waarvan de Bossche schepenbank gebruik maakte tijdens de vervolging van bordeelhouders in de achttiende eeuw. Een verandering in de houding ten opzichte van prostituees door de schepenen zien we vanuit het dertigtal onderzochte procesdossier niet zozeer terugkomen. Dit getuigt van een groot verschil tussen de Amsterdamse en de Bossche casus. Het discours wat door de Bossche schepenen werd gebruikt lijkt daardoor zeer zakelijk te zijn geweest.

Ondanks dat bordeelhouden overwegend begaan werd door vrouwen, speelde geslacht nauwelijks een rol tijdens het proces. Er bestonden geen aparte straffen voor mannen en vrouwen en slechts in één geval kreeg een vrouw een zwaardere straf opgelegd voor het plegen van hetzelfde delict als haar man. De Bossche schepenbank bleek hiermee een redelijk consequente rechter te zijn geweest. Sociale status speelde daarentegen een iets grotere rol. Althans, als het lag aan vooraanstaande familieleden van de verdachten. 25 procent van alle bordeelhouders in Den Bosch bestond uit amateurtappers. En ook de overige 32 procent van de bordeelhouders waarvan het beroep bekend is, bestond uit de lagere klasse van de samenleving. Zelf konden de verdachten dus geen aanspraak maken op hun sociale status. In sommige gevallen mengde de familie zich daarom in het proces van de verdachte. Familieleden die zich in de hogere klassen van de samenleving bevonden konden met de status van de familie een rol spelen in het proces en het vonnis. Brieven en *requesten* waren hierbij de meest voorkomende methoden. Hierin werden strafverminderingen gevraagd of wilde de familie er juist voor zorgen dat de verdachte bestraft werd om zo nog meer schade aan de reputatie van de familie te voorkomen.

Een tweede aspect van het (morele) discours waarvan de schepenen gebruik maakten, betreft zich tot de christelijke moraal. Dit schemerde onder andere door in het taalgebruik van de schepenen. Bepaalde woorden zoals ontucht en goddeloosheid werden gebruikt om de ernst van de zaak duidelijk te maken en om de verdachte te confronteren met zijn of haar zonden. Maar ook uitte deze christelijke moraal zich in sommige gevallen in de strafoplegging. Vernedering en hardere straffen voor recidivisten werden gezien als passende straffen voor seksuele misdaden. Het morele discours wat door de Bossche schepenbank gebruikt werd was dus niet alleen zakelijk, maar impliciet ook erg religieus.

Zo zijn er subtiele verschillen te vinden tussen prostitutie in Holland en Brabant. Maar niet alleen 's-Hertogenbosch zou een interessante casus zijn geweest voor dit onderwerp. Nader onderzoek zou gedaan kunnen worden naar tal van andere steden in de rest van de Republiek. Dit zou essentieel kunnen zijn voor ons algehele begrip van prostitutie in de achttiende eeuw.

Bijlage 1. Bronverwijzing

Archiefstukken

Gemeentelijk stadsarchief 's-Hertogenbosch, Oud Stadsarchief, inv.nr. 2793 en 2795.

Gemeentelijk stadsarchief 's-Hertogenbosch, Rechterlijk Archief, inv.nr. 072-17, 075-12, 081-06, 085-06, 086-02, 091-14, 106-24, 114-11, 117-04, 124-08, 132-21, 137-29, 139-09, 139-12, 147-06, 159-11, 170-16, 171-20, 173-10.

Secundaire literatuur

Geltner, G., *The medieval prison: a social history* (Princeton en Oxford, 2008).

Henderson, T., *Disorderly women in eighteenth-century London: prostitution and control in the metropolis, 1730-1830* (New York, 1999).

Heijden, M. van der, *Women and crime in early modern Holland* (Amsterdam, 2014).

Horn Melton, J. van, *The rise of the public in Enlightenment Europe* (New York, 2001).

Pol, L. van de, *Het Amsterdams hoerdom: prostitutie in de zeventiende en achttiende eeuw* (Amsterdam, 1996).

Pol, L. van de, *De burger en de hoer: prostitutie in Amsterdam* (Amsterdam, 2003).

Spierenburg, P., *The spectacle of suffering: executions and the evolution of repression: from a preindustrial metropolis to the European experience* (Cambridge, 1984).

Vos, A., *'s-Hertogenbosch: de geschiedenis van een Brabantse stad 1629-1990* (Zwolle, 1997).

Walker, G., *Crime, gender and social order in early modern England* (Cambridge, 2008).

Warner, J., Graham, K. en Adlaf, E., "Women behaving badly: gender and aggression in a military town, 1653-1781", *Sex roles* 52:5 (2005) 289-298.

Online bronnen

Bossche Encyclopedie, <http://www.bossche-encyclopedie.nl/straten/hinthamerbolwerk.htm> (geraadpleegd op 3 Januari 2019).

Bossche-Encyclopedie, <http://www.bossche-encyclopedie.nl/overig/poorten/leuvense%20poort.htm> (geraadpleegd op 3 Januari 2019).

Bijlage 2. Lijst van figuren en afbeeldingen

Titelblad, Gemeentelijk Stadsarchief 's-Hertogenbosch, beeld –en geluidcollecties, inv.nr. 0002396.

Foto dateert uit 8 Maart 1953, gemaakt door fotopersbureau het Zuiden. Op de foto staat de Scheidingstraat afgebeeld uit volksbuurt de Pijp. Een wijk die in de twintigste eeuw bekend kwam te staan om de criminaliteit en vooral ook de prostitutie.

De foto is bewerkt en ontworpen door grafisch ontwerpster Iza Stickers.

Figuur 1. Pagina 7. Brabants Historisch Informatiecentrum, 343 collectie kaarten en tekeningen van het Rijksarchief in Noord-Brabant, inv.nr. 343-000679.

Deze kaart is bewerkt en ontworpen door grafisch ontwerpster Iza Stickers.

Figuur 2. Pagina 10.

Figuur 3. Pagina 10.